

MOFFENMEIDEN

www.meulenhoff.nl

Rianne Oosterom

Moffenmeiden

Over soldatenliefjes, knippers en omstanders:
een geschiedenis in verhalen

MEULENHOF

ISBN 978-90-9186-2

ISBN 978-94-023-1260-7 (e-book)

NUR 680

Omslagontwerp: Pinta Grafische Producties

Omslagbeeld: Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad/

Fotograaf onbekend

Auteursfoto: © Hester Doove

Vormgeving binnenwerk: Adriaan de Jonge

© 2019 Rianne Oosterom en Meulenhoff Boekeryj bv, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Hoor de haat in chaos vergaan, hoor

– Uit: Armando, *Het gevecht* (1976)

Inhoud

Inleiding 9

WERKENDAM

Fort Bakkerskil 19

Baas op eigen erf 34

UTRECHT

Rode Katrien 41

RIDDERKERK

Het drama aan de Donckselaan 59

ROOSENDAAL

De dweilen van Roosendaal 73

GESCHOREN VROUWEN

Krantenadvertenties 91

Onschuldig 92

Een eeuwenoude straf 95

Kan liefde fout zijn? 105

BELFELD & SWALMEN

De heggenschaar van Swalmen 113

Axel 125

Moord op Groot Eiland 127

Ten slotte 149

Lokale diversiteit 152

Omstanders 156

Echo 158

Een straf voor vrouwen 160

Verantwoording en bronnenkritiek 163

Dankwoord 171

Bronnen 173

Inleiding

Als de geschiedenis als een schim mijn straat binnenkomt, is het net lente. De vloer van mijn studentenkamer ligt vol met papieren en boeken over de oorlog; het is 2013 en ik schrijf mijn scriptie over vrouwen die relaties met de Duitsers aangingen – moffenmeiden worden ze genoemd.

Mijn telefoon gaat. Een krakerige stem aan de andere kant van de lijn. Ze mompelt haar naam: Nelleke van der Haar, versta ik als ze het voor de tweede keer zegt. ‘Dus jij woont aan de Werner Helmichstraat?’ Ik beaam dat, terwijl ik vanuit mijn raam uitkijk over de smalle tuinen, kleine balkonnetjes en roodbruine bakstenen.

Na de Bevrijding zag de Werner Helmich zwart van het volk, vertelt Nelleke, die destijds in de buurt woonde en mijn oproep aan ooggetuigen in de krant heeft gelezen. ‘Een mevrouw stond midden in die groep, op de hoek van de straat. Haar hoofd werd kaalgeschoren en de mensen tekenden er met teer een hakenkruis op. Dat ging er voorlopig niet meer af.’

De vrouw was ‘dubbel schuldig’, vond men. Omdat ze getrouwd was, pleegde ze naast landverraad ook overspel. Dat liet Zuilen – toen nog een zelfstandig dorp, geen wijk van Utrecht – niet ongestraft voorbij gaan. Nelleke: ‘Ze had ook een dochtertje, voor haar vond ik het zielig. Je zal je moeder zo thuis krijgen.’

Na het telefoongesprek loop ik naar buiten. Ik zie de brede stoep, de kruip door, sluip door jarendertighuizen, achter mij de toren van de Oranjekapel en een statige bevrijdingsboom, geplant

als gedenkteken. Ik loop naar de hoek van de straat, waar het kaal-scheren plaatsvond. Deze geschiedenis begint bij mijn voordeur: ik kan er niet meer omheen.

*Jij vrouw, die een vreemdeling je gunst geeft
zonder schroom verraad je je land
Jij vrouw, je bedreigt onze eer
Jij glimlacht naar hen die ons bloed vergieten
Onze vrijheid afpakken, ons recht omver lopen*

In de oorlogsjaren verscheen dit gedicht over moffenmeiden in verzetsblaadjes in Noorwegen. Vrouwen die met de Duitsers gingen, werden uitgemaakt voor landverraders en hoeren. Maar in het najaar van 2018 bood de premier van Noorwegen, Erna Solberg, haar excuus aan voor de behandeling die deze vrouwen kregen na de oorlog.

Op het moment dat ik deze inleiding schrijf, is dit wereldnieuws. De bekende foto's van kale hoofden, besmeurd met pek, staan op alle nieuwssites. De bevrijding bracht niet voor iedereen vrede, erkende Solberg in haar spech tijdens de zeventigjarige herdenking van het VN-verdrag voor de Universele Rechten van de Mens.

De rechten van moffenmeiden, die in Noorwegen *tyskerpigerne* (Duitse hoeren) genoemd werden, zijn tijdens de oorlog geschaad, zei zij. De vrouwen werden kaalgeschoren en zonder proces opgesloten. Als zij met een Duitser waren getrouwd in de oorlog, werd hen de Noorse nationaliteit ontnomen; met of zonder kinderen werden zij het land uit gezet.

Het zijn maatregelen waar Noorwegen zich nu voor schaamt. De vrouwen overtraden geen wetten door een relatie met een Duitser aan te gaan, maar werden vooral gestraft om de wraakgevoelens jegens hen onder de Noorse bevolking te bevredigen. Het kaalscheren, dat veelal op straat gebeurde, werd om die reden oogluikend toegestaan.

Een week na het Noorse excuus viel er een brief op de mat bij minister-president Mark Rutte. De stichting voor kinderen van ‘foute’ ouders in Nederland, Werkgroep Herkenning, vroeg hem om Solbergs voorbeeld te volgen: een excuus aan de vrouwen die werden uitgescholden voor moffenhoeren, voor de vernederingen die zij ondergingen.

Hierop volgde een discussie: was de Nederlandse situatie vergelijkbaar met de Noorse? In hoeverre was de Nederlandse overheid verantwoordelijk voor de vernederingen van de vrouwen? In ieder geval zette staatssecretaris Paul Blokhuis de deur op een kier en nodigde de werkgroep uit voor een verkennend gesprek op zijn ministerie. De eerste stap naar erkenning is daarmee gezet, zei de werkgroep achteraf.

Dat het debat over excuses ruim zeventig jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog gevoerd wordt, toont aan dat dit onderwerp altijd min of meer taboe is geweest. Tegelijk maakt het duidelijk dat ondanks die jaren van zwijgen mensen toch een noodzaak voelen om zich te verhouden tot dit specifieke aspect van de geschiedenis.

In de zomer na mijn afstuderen vallen er, naast ansichtkaarten van vrienden uit zonnige oorden, ook brieven op mijn mat. Brieven van mensen die vertellen over hun moeder die werd kaalgeschoren, of over wat ze zagen bij hén in de straat, of ze ingrepen en waarom wel of niet.

Eerst zucht ik: heb ik die scriptie eindelijk ingeleverd, houdt het nog niet op.

Tegelijk zie ik er de schoonheid van in: mensen zijn met terugwerkende kracht over het kaalscheren gaan nadenken en besloten – getriiggerd door mijn oproepjes in de krant – hun ervaringen op te schrijven. Brieven van vrouwen die zelf zijn geschoren, krijg ik niet; vooral ooggetuigen melden zich. Ik berg de post zorgvuldig op en denk: ik moet deze geschiedenis niet laten verstoffen

zoals mijn afstudeeronderzoek in de scriptiebank van de universiteit.

Er is in Nederland weinig geschreven over de naoorlogse behandeling van moffenmeiden. Historici in de twintigste eeuw hebben de zogeheten sentimentele collaboratie vrijwel volledig genegeerd. Dat is te verklaren vanuit het sterke goedfoutdenken na de oorlog en de noodzaak die geschiedschrijvers voelden om de oorlog eerst in de politieke, ideologische en sociale context te plaatsen.

In 2001 verscheen een boek waarin de geschiedenis voor het eerst beschreven werd, *Wie geschoren wordt moet stilzitten* door Monika Diederichs. Volgens haar schatting gingen in Nederland zo'n 120.000 à 145.000 meisjes en vrouwen een relatie aan met een Duitse militair en werden vrouwen op ten minste 118 plaatsen kaalgeschoren.

Naast dit pionierswerk boog, afgezien van een handvol scripties, vrijwel niemand zich over deze geschiedenis. Loe de Jong, beroemd chroniqueur van de Tweede Wereldoorlog in Nederland, schreef 27 banden vol, waarin slechts enkele pagina's over de behandeling van moffenmeiden. Hij beschrijft vooral hoe dat kaalscheren verliep, niet waaróm het gebeurde. Dat geeft aan hoe vanzelfsprekend die straf indertijd voelde voor veel Nederlanders.

Hoe het zover kon komen dat mensen massaal de straat op gingen om deze vrouwen kaal te scheren, wat een straf was die niet in het wetboek stond, onderzoek ik in dit boek. Waren het alleen boze burgers die dit deden? Wie kwam er in aanmerking voor deze straf? Hoe stelden de autoriteiten zich op, lieten zij het toe zoals in Noorwegen, werkten ze mee? Waarom was überhaupt kaalknippen de straf en wat had het voor gevolgen? En hoe werden de moffenmeiden verder behandeld?

De afgelopen vijf jaar verzamelde ik verhalen van zo'n zestig ooggetuigen en betrokkenen. Sommigen schroomden niet om dag-

boeken met mij te delen, ze schreven brieven of mails, of vertelden mij mondeling hun verhaal, als zij op hun hoge leeftijd nog helder van geest en enigszins gezond waren.

Ik sprak met mensen die meededen aan het kaalknippen; met kinderen van geschoren vrouwen over de impact die het had op hún leven; met omstanders die bedremmeld toekeken, volop genoten of juist ingrepen; met leden van het verzet. Ik wilde de haat begrijpen van de knippers en juichende omstanders, maar ook het leed dat het scheren veroorzaakte.

Het voelde vaak alsof ik de verhalen van mensen op het nippertje optekende – oud en soms ziek zaten ze tegenover mij, in hun woonkamers vol antiek. Per dorp of stad sprak ik met meerdere mensen, zodat ooggetuigen elkaars verhaal konden bevestigen dan wel nuanceren. In egodocumenten, regionale en landelijke archieven zocht ik naar fundering voor wat ik hoorde. Ik leerde kaalgeschoren vrouwen en hun beweegredenen kennen via de strafdossiers die in het Nationaal Archief liggen, en via de interviewtapes van Diederichs. Maar een geschoren of geknipte vrouw vinden die nog leefde, bleek geen gemakkelijke opgave.

Ik schreef brief na brief als ik vernam dat een vrouw nog in leven was, maar kreeg nooit respons. Na zo veel jaar was het blijkbaar nog altijd een te gevoelig onderwerp. Na lang zoeken vond ik uiteindelijk via mijn eigen netwerk een kaalgeschoren vrouw. Wederom bleek de geschiedenis dichterbij dan ik dacht.

Hoe meer verhalen ik verzamelde, hoe sterker het tot mij doordrong dat dit geen standaard non-fictieboek zou worden, verteld vanuit één perspectief. Simpelweg omdat er niet één standaard verhaal over het kaalscheren te vertellen valt: het ritueel had op verschillende plaatsen een eigen dynamiek en vorm.

Daarom kon dit boek niet anders dan een reis door Nederland worden. Van de grensdorpen aan de oostelijke oever van de Maas tot diep in de volkswijken van Utrecht, van Werkendam tot Roo-

sendaal. De mensen daar vertellen hun verhalen, hun herinneringen aan het kaalscheren.

Om de plaatselijke verhalen van landelijke context te voorzien, beschrijf ik in het tweede hoofdstuk kort de toestand in het land ten tijde van de Bevrijding. Halverwege het boek onderbreek ik de reis met drie hoofdstukken over geschoren vrouwen. Daarin komen zij zelf aan het woord en ga ik in op de herkomst en betekenis van het kaalscheren als straf. Zo ontstaat er geen compleet, maar wel een onthullend beeld van een geschiedenis die we tot nog toe vooral kenden van kiekjes in zwart-wit.

Lente, 2016. Ik pak een beige envelop uit de brievenbus. Er zitten twee kleine zwart-witfoto's in met kartelrandjes, gemaakt vanuit verschillende hoeken van een bovenwoning. Hans de Boer uit Aalten heeft ze opgestuurd. Zijn vader maakte ze toen Hans als kleine jongen tijdens de bevrijding van Utrecht uit het raam hing. Hij was nog maar een kind, maar kan zich de uitzinnige vreugde, de opluchting nog levendig voorstellen. Met de vlag zwaaien dat ie deed, naar de soldaten op straat. Zijn vader kwam achter hem staan en fotografeerde de juichende menigte, het dansen, de meisjes op de tanks met de wind onder hun rokken.

Vanuit het andere raam legde zijn vader met zijn camera vast hoe de mensen op het Jansveld samendromden rond een kale vrouw die tegen de muur gedrukt stond. De mensen scholden haar uit voor moffenhoer, herinnert Hans zich. Ze droeg een donkere, strakke jurk, haar hoofd zwart gekleurd, waarschijnlijk van de pek.

De twee gezichten van de Bevrijding vanuit één woonkamer.

Tijdens het schrijfproces dacht ik vaak aan deze Utrechtse bovenwoning. Door de vensters van herinneringen van mensen wil ik in dit boek de geschiedenis van de moffenmeiden zo helder als op een foto reconstrueren, zonder de dynamiek van het moment uit het oog te verliezen.

* Het woord moffenmeiden werd al tijdens de oorlog gebruikt om meisjes die met Duitsers omgingen aan te duiden en uit te schelden. Er ontstonden tal van soortgelijke samentrekkingen die verspreid werden via pamfletten en verzetskrantjes, zoals moffendellen, moffendweilen, moffenhoeren, moffenkledders, soldaten-snollen, soldatenflodders, enzovoort.

Deze woorden schrijf ik vanwege de leesbaarheid niet tussen aanhalingstekens. Ik realiseer mij dat ze kwetsend kunnen zijn, dat is niet wat ik ermee wil bereiken. Hetzelfde geldt voor de woorden landverrader of foute Nederlander; die woorden gebruik ik alleen in citaten van mensen. Zelf kies ik voor de neutralere term collaborateurs.

* De hoofdstukken staan niet in chronologische volgorde. In feite reizen we kriskras door Nederland. Zie het kaartje op de volgende pagina voor de data waarop de verschillende plaatsen bevrijd werden.

* Ik heb uit bronmateriaal de letterlijke oude spelling overgenomen. Die is niet consequent: waar de ene persoon 'Duitschers' schrijft, zegt de ander 'Duitsers'. Ik heb de teksten wel aangepast als er spelfouten in stonden, of woorden die zo archaisch waren dat we ze niet meer kennen.

WERKENDAM

Nu alles voorbij is, begint wat voorbij is opnieuw
Liesbeth Vonhögen

Fort Bakkerskil

29 mei 1945. Een jonge vrouw rent dwars door de weilanden van het Land van Altena. Het gras is frisgroen, de grond zompig; het regent al de hele dag. Haar kleren zijn smerig en ze ruikt alsof ze weken niet in bad is geweest. Ze is mooi, ook al is haar hoofd kaal en haar lichaam knokig van het karige eten.

De weinige plukken haar die ze nog heeft, klampen zich als bloedzuigers aan haar wang. Elke keer als haar voeten neerkomen maakt de aarde een slurpend geluid, als een ongemanierde eter. Ze richt haar blik op één punt, een boerderij in de verte. Haar kaak stram, haar ogen star, haar gedachten vol herinneringen die ze het liefst in het slijk achterlaat.

Het landschap is veranderd in vijf jaar tijd. De polders in de verte staan onder water. De weilanden zijn kaal, de bomen die er stonden 'zijn aan bijl en zaag ten offer gevallen,' schrijft de burgemeester van het nabijgelegen Werkendam in diezelfde dagen in zijn dagboek; om gezinnen in de omliggende dorpen warm te houden.

Wat vooral anders is, is de stilte. Los van de lentebries die voor boomgeruis zorgt, is er niets te horen, behalve een geluid van voeten die neerkomen op de drassige grond, en hier en daar het gekwaak van een kuifeend. Geen brommende vliegtuigmotoren, geen gewerschoten. Ook de geluiden die de vrijheid inluiden – uitzinnig gejoel, geklapper van vlaggen – zijn verstild.

De boerderij komt dichterbij. De vrouw vertraagt haar pas. Hij-

gend struikelt ze het erf op. Eindelijk thuis. Ze ziet haar broer staan en valt hem in de armen. ‘Iet, iet, iet,’ huilt ze. ‘Waarom ben ik gene jongen geweest? Waarom heb ik een meisje moeten zijn?’ Ze klampt zich aan hem vast. Iet sust haar snikken: ‘Je bent nu hier, meiske, je bent nu thuis.’

Everdina Schut is op dat moment zeventien jaar oud. Eenentwintig dagen eerder had ze nog golvend, donker haar. Keek ze trots en een tikje eigenwijs onder haar scherpe wenkbrauwen vandaan. Reed ze op haar paard dagelijks de Zandsteeg, waaraan de herenboerderij ligt, af. Was ze, net als de meeste meisjes in de buurt, een boerendochter in oorlogstijd.

Op 8 mei 1945 verandert alles voor Eefje. Nederland beleefde drie dagen eerder de Bevrijding. Dat nieuws dringt in de avonduren van 5 mei door in Werkendam dankzij het polygone geluid van illegale radiotoestellen. Inwoners gaan verrukt de straten op, die bezaaid zijn met gruis en eeuwenoude bakstenen; de Duitsers bliezen vlak voor de vrede kwam twee kerken en een molen op. Nu dansen de mensen op de puinhopen van vijf jaar oorlog. Ze dragen hun goeie goed; schril steken de mooie kleren af tegen geraamtes van huizen, verbogen tuinhekken en kapotte ruiten die provisorisch zijn dichtgetimmerd. De mensen herkennen hun dorp niet meer terug. Alleen de Merwede, de brede rivier waarin de Waal uitmondt, is nog hetzelfde.

De klok van de gereformeerde kerk, die een paar burgers net voor de ontploffing wisten te redden, wordt op het overblijfsel van een van de gebedshuizen gehesen. De plaatselijke dominee luidt de koperen klok, die symbool wordt voor de Bevrijding van het dorp van baggeraars, boeren en schippers. De twee kerken die niet zijn opgeblazen, puilen de volgende dag uit van de dankbare mensen.

De Werkendamers mogen de eerste dagen na de Bevrijding het dorp niet uit: in het ommeland, waar Eefje woont, is het ge-

vaarlijk door mijnen en ander wapentuig dat her en der verstopt ligt. Dus zingt, vlagt en feest het dorp binnen zijn eigen grenzen, maar niet zo uitbundig als de mensen in de grote steden: de tanks met glimlachende geallieerden die chocola en sigaretten meetersen, rijden aan de plaats voorbij. Ach, de Werkendamers zijn er de mensen ook niet naar zichzelf volledig te buiten te gaan. Er is trouwens ook amper meer drank of feestelijk voedsel te krijgen. De verslagen Duitse soldaten verlaten het dorp, leveren hun wapens in en worden krijgsgevangenen gemaakt.

Die achtste mei stormen tientallen mannen het erf van de boerderij aan de Zandsteeg op. Ze hebben oranje banden om hun bovenarmen. Het zijn oud-verzetsstrijders en oorlogsvrijwilligers die zich bij de Binnenlandse Strijdkrachten (BS) hebben aangesloten, een bundeling van drie verzetsorganisaties. Ze bonken op de deur van hoeve Schut.

Het zijn veelal jonge, Werkendamse mannen, die jarenlang ondergedoken hebben gezeten om tewerkstelling in Duitsland te ontkomen. Nu ze vrij zijn, voelen ze zich de vaandeldragers van een nieuw begin, van een nieuw land dat vrij moet worden van landverraderlijke elementen.

Ze kloppen nog eens. Dan horen ze iemand de gang in stiefelen. Eefjes vader doet open. Voor hij iets kan zeggen, wordt hij onder luid gejoel vastgegrepen. Hij moet mee, omdat hij lid is van de NSB. Een van de verzetsstrijders roept spottend: 'Mejuffrouw Schut moet ook mee!' Iet denkt dat het over zijn moeder gaat. Maar al gauw wijzen de mannen naar Eefje. 'Dat meisje is verrot,' zeggen ze tegen elkaar.

Als ze haar met een paar man vastpakken, stribbelt ze tegen, maar de mannen zijn sterker dan zij. Terwijl haar nichten, broer en moeder toekijken, wordt ze aan haar lange, zwarte haren het erf afgesleurd.

Vader en dochter worden naar fort Bakkerskil gebracht, hemelsbreed zevenhonderd meter van de boerderij: de Uppelsche polder

ligt ertussen. De donkere luiken van het langwerpige fort zijn dichtgespijkerd. Een brug over een vier meter brede vaart scheidt de weg en het bouwwerk. Heel Werkendam loopt uit om te zien hoe alle verraders uit de omtrek uit hun huizen worden gehaald en richting het fort gedreven. Samen met vijf andere moffenmeiden moet Eefje op de brug staan en buigen, buigen en nog eens buigen voor de toestromende mensen met hun vlaggen.

‘Het recht struikelde door de straten,’ zegt de inmiddels negentigjarige Iet Schut nu. De broer van Eefje, die na de oorlog direct naar Frankrijk vertrok, is na bijna vijfzeventig jaar terug in de streek van zijn jeugd. Hij zit in de woonkamer van zijn neef Martin, bij familie beter bekend als Tin, die weg- en waterbouwer is en ook koeien en schapen bezit.

Tin draagt, zoals eigenlijk elke dag, een spijkerbroek en een blouse. Hij heeft een stem die de kamer vult, maar waarin tegelijk iets zachts doorklinkt. Hij is fors en heeft dezelfde grove trekken als de mensen uit de streek. Zijn voorgeslacht komt hiervandaan; Drunen is een plaats twintig kilometer verderop.

Tin is een man met wie je een goed gesprek kunt voeren, juist omdat hij zo veel heeft meegemaakt in zijn leven – al zou hij uit zichzelf niet gauw het achterste van zijn tong laten zien. Hij bidt trouw voor elke boterham met kaas en gehaktbal, zijn eeltige handen gevouwen, praat vol bewondering over zijn uitgevlogen kinderen, huurt oude boeren uit de streek in om wat van zijn koeien op een kaveltje land in de buurt te verzorgen.

Martin van Drunen, zoals hij voluit heet, is de zoon van Eefje. Toen hij 35 jaar oud was, vertelde ze hem dat ze was kaalgeschorren. Veel meer dan dat weet Tin niet. Nu hij 57 is, beseft hij steeds vaker, gewoon, tijdens het werk dat zijn handen verrichten, of als hij met zijn jeep door de velden rond De Biesbosch rijdt, dat het leven van zijn moeder Eefje gevormd is door de oorlog. Door God weet wat er gebeurd is op dat fort, waar ze op een dag,

moe van het rennen, van terugkeerde. En wat daaraan voorafging.

Hij beseft dat ook hijzelf daardoor gevormd is, zoals zo veel andere tweedegeneratiekinderen bij wie de oorlog thuis altijd zwijgend aanwezig was. Van het kaalscheren van vrouwen weet hij vrij weinig. Het gegeven bevreemdt hem vooral. Waarom gebeurde dat, wat betekende het? Waarom werd dit zijn moeder aangedaan, wat voor effect had het op haar?

Neem nu Eefjes zenuwinzinkingen; de eerste keer gebeurde het toen hij acht was. In zijn tienerjaren waren er de tientallen verschillende medicijnen die de zenuwarts uit Gorinchem haar voorschreef, die ze een voor een wegslikte met een slok water. Dan was er, toen ze ouder werd en hij volwassen was, de tijd van de dunne polsen, geen trek in eten, het verlangen om te sterven.

Door de psychische problemen van zijn moeder, was Tins jeugd niet de plattelandsidylle die een ritje door het Land van Altena doet vermoeden.

Toen Tin hoorde dat de boerderij van Iet in Frankrijk was afgebrand, besloot hij zijn oom, die één jaar jonger is dan zijn overleden moeder, te schrijven. Om hem sterkte te wensen, maar ook om voorzichtig te informeren naar de oorlogsjaren, naar het verhaal van Eefje. Hij wilde het weten, om zich te verzoenen met haar leven vol lijden. Met het effect dat het op hem had.

Binnen een week viel er een brief in zwierige letters op de deurmat in Almkerk.

‘Heel veel dank voor je schrijven. De eenzaamheid was er al en dan dit erbij. Martin, het wordt soms toch te veel. Maar ik wil niet laf zijn. Dat was je moeder, mijn zuster, ook niet na al wat ze haar als onschuldig meisje van zeventien hebben aangedaan. (...) Afijn Martin, het is onbeschrijfelijk, maar als ik in Holland ben, wil ik jouw vragen beantwoorden.’

En daar zit ome Iet, aan de keukentafel in Almkerk met een kop thee, zijn oude Volvo op het erf. Hij heeft zijn dunne, grijze haar achterover gekamd. Hij is klein van stuk en draagt een geruite blouse. Bretels houden zijn broek omhoog, zijn bruine stok staat naast hem. Iets ogen schieten vuur. ‘Eefje, dát was een meissie, zó.’ Hij steekt zijn duim op. ‘Als ge wilt hebben, Tin, dat ik het vertel, dan zal ik dat doen. Onze vader had een boerderij laten bouwen aan de Zandsteeg. Het was een arme tijd, veel armer dan nu. Maar wij waren netter aangekleed. Mijn moeder had een paard, zodat mijn zuster kon rijden. Ze had zelfs een rijzadel en -broek, nou, dat hadden niet veel mensen. Als ze ging rijden, de Zandsteeg af, dan stak dat bij de mensen. Ja, ze was een beetje fier op d’r eigen. Daarom namen ze haar samen met mijn vader mee naar fort Bakkerskil.’

Iet staat op. Hij schreeuwt bijna: ‘Meisjes die met de Duitsers mee waren gegaan, dat waren hoerkes! Maar Eefies, die had d’r maagdom nog! Ze is nooit met een jongen meegegaan.’

Tin schuift op zijn stoel, hij heeft een ongemakkelijke vraag. ‘Ome Iet, er waren toch wel Duitsers op de boerderij ingekwartierd? Ging ze daar niet mee om?’

Een half jaar voordat Iet naar Nederland komt, is Martin zijn zoektocht naar het verleden van zijn moeder begonnen. De zomer is aangebroken en de Brabander rijdt over de dijken van het Land van Altena, het oude heerschap dat tussen het water en de Biesbosch zit ingeklemd. Hij houdt van het land vol mensen met hun grove hoofden, hun afhankelijkheid van het land, de verbondenheid met het water, hun ontzag voor de Schepper.

Zijn moeder spotte altijd met het hoge zwartekousengehalte van de streek, met de vormvastheid van de strenge kerken. Met hun kijk op de genade van God en de hemel, die volgens hen alleen te bereiken is na een zaligmakende bekering, die aan weinigen is besteed. ‘In Werkendam hebben ze wel de leer, maar niet de Heer,’ grapte ze.